

Varga Júlia

Az erdélyi románok egyetemi törekvései és a román fejedelemségek felsőoktatása a 19. században

I. Az erdélyi románok kulturális törekvései a felvilágosodás korában

Erdélyben a románság kulturális fejlődését és értelmiségi rétegének kialakulását nagymértékben befolyásolta a Diploma Leopoldinum (1699) által létrehozott vallási unió, amelynek során az ortodox hitű románok egy része elfogadván a római katolikus vallás legfontosabb hittételeit (és megőrizvén a görög hit ezekkel nem ellenkező rítusait), görög katolikus vallásra tért át és a katolikusokkal azonos jogokat nyert el. Több mint fél évszázadon keresztül csak az unitusok az egyedüli bevett, legális görög hitű egyház Erdélyben egészen az 1759-ben kiadott ún. ortodox türelmi rendeletig, amely törvényesen elismeri a (bár nem bevett, csak megtűrt) erdélyi ortodox egyházat.

A görög egyesült egyházat a katolicizmus térhódítását preferáló Habsburg-kormányzat jelentősen támogatta. Püspökeik uradalmat kaptak, az unió révén aránytalanul jobb feltételeik voltak a nívós papképzésre, de más típusú értelmiség kialakítására is, mint az ortodoxoknak. A tehetséges unitus román ifjak előtt megnyíltak mindazon tanulási lehetőségek, mint a katolikus magyar ifjak előtt: a kolozsvári jezsuita kollégium mellett látogathatták a nagyszombati egyetemet, és tanulhattak Bécsben és Rómában is.¹

Az unitus egyház kezdetől fogva foglalkozott román iskolák felállításának gondolatával, már csak azért is, mert a hit terjesztése szempontjából a siker előfeltételének a románság művelődési színvonalának emelését tekintette. A II. Diploma Leopoldinum (1701) kilátásba helyezett Fogarason, Hátszegen és Gyulafehérváron egy-egy román iskolát, de ezek megszervezésére nem került sor, bár többször újra fölmerült a gondolat, mint 1705-ben Gyulafehérvárott, az unitus zsinatokon, sőt 1738-ban az országgyűlésen is. Balogh teológus 1746-ban az unió megerősítése céljából sürgette egy unitus papnevelő intézet felállítását. Arról azonban sohasem volt szó, hogy kinek a költségén és ez az körülmény az oka, hogy miután a románság nem volt képes önmaga erejéből ilyen művelődési intézményeket létrehozni, csak akkor létesültek román unitus iskolák, amikor az állam a maga kötelességének kezdte érezni alattvalóinak iskolák által való kiművelését.²

1729-ban egy erős egyéniségű, tehetséges embert nevezett ki a kormányzat a görög katolikusok püspökévé, Inochentie Micu-Kleint, aki szívós

¹ Erdély rövid története. Szerk. Köpeczi Béla. Budapest, 1989. 377. o.

² I. Tóth Zoltán: A balázsfalvi művelődési központ kialakulása. In: Ódon Erdély. I. kötet. Budapest, Magvető, 1986.

küzdelmet folytatott egyháza, papsága érdekében és követelései között szerepelt egy görög katolikus iskola, valamint egy bazilita kolostor felállítása is. Klein megszerezte a balázsfalvi domíniumot az unitus püspökség számára, ahol 1747-re felépült az új püspöki rezidencia, bazilita kolostor és templom. Ugyanitt indította be működését 1754-ben az első görög katolikus és egyben első erdélyi román gimnázium. Eleinte csak a grammatika alsó osztályai nyíltak meg, de fokozatosan kiépült a poesis és rhetorica osztály is. A filozófia tanítását 1772-ben vezették be, a logikát és a metafizikát a bécsi Pazmaneumból visszatérő Pap István adta elő, a matézist és az etikát Klein Sámuel. Az elemi iskola és az öt osztályos gimnázium mellett működött egy kétéves papképző szeminárium. Az indítás évében az elemi iskolában 79, a latin iskolában 74, a papképzőben 25, tehát összesen 178 tanuló részesült oktatásban, de ez a szám hamarosan meghaladta a 300-at.³

Balázsfalva fokozatosan az erdélyi románság szellemi központjává fejlődött és egyúttal a nemzeti öntudat ébredésének fészkevé is. E téren a 18. század végi erdélyi román kultúra legjelentősebb alakjai, a híres triász tagjai, Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai és Petru Maior alkottak igen jelentőset, akik felfedezve a román nyelv latin jellegét, megteremtették a román nemzeti öntudat alapjául szolgáló dákoromanizmus (a románság római eredetének) ideológiáját. Mindhárman polihisztor, alkotó egyéniségek, Bécsben, Rómában és Erdélyben nevelkedtek és az első olyan román értelmiségiek, akiknek tevékenysége túlmutatott az egyház keretein. Az oktatásban betöltött szerepük is jelentős. Samuil Micu-Klein a balázsfalvi iskolában matézist és etikát tanított rövid ideig ugyan, de maradandó nyomot hagyva, beszerezvén a bécsi felvilágosodás modern szellemű tankönyveit a szeminárium számára. Gheorghe Șincai a felvilágosult abszolutizmus iskolaügyi programjának végrehajtásában, az unitus népiskolák felügyelőjeként iskolák hosszú sorát szervezte meg és több tankönyvet írt.⁴

Az erdélyi román kulturális életben a 18. század végén és a 19. század első felében a görög katolikus egyháznak volt vezető szerepe, annak ellenére, hogy a román lakosságnak kb. egy hatoda tartozott csak az unitusokhoz, nagyobb részük pedig az ortodox vallást követte. Az ortodoxia fellegvára Brassóban volt, ahol a türelmi rendelet után kinevezett görög keleti püspök székelte. A görög keleti egyház iskolarendszere meglehetősen fejletlen volt a többi felekezetekéhez viszonyítva: 1850-ig nem volt egyetlen gimnáziumuk sem. A felvilágosult abszolutizmus iskolapolitikája nyomán kezdődött el az ortodox népiskola-hálózat kiépülése.

A román ortodox értelmiség klasszikus képviselője e kor szellemi életében Dimitrie Eustatievici, aki II. József alatt az ortodox népiskolák tanfelügyelőjeként működött. Kijevben tanult, majd a brassói ortodox iskolában tanított. Ő még nem fordult el az ortodox görög egyház nyelvétől. Nagy érdeme

³ I. Tóth Zoltán, i.m., 405. o.

⁴ Erdély rövid története, u. o. 388. o.

volt azoknak a 6 hetes (11-12 fős) tanítóképző tanfolyamoknak a megszervezése, amelyek a pedagógushíányt voltak hivatottak ideiglenesen áthidalni. Az ortodox iskoláztatás ügyét képviselte a kor egyik legnagyobb román egyénisége, Ioan Piuaru-Molnár, országos hatáskörű szemésorvos. Amellett, hogy a kolozsvári akadémián is tanított, széleskörű népművelő tevékenységet fejtett ki.⁵

A román művelődés alapjainak kiszélesedéséhez hozzájárult a román határőrezredek megszervezése. Iskolaügyük komolyan nyert az új katonai szervezet megteremtésével: az ezredek székhelyén (Naszód, Orlát) latin-német iskolák létesültek, a századok központjaiban elemi ún. triviális iskolák.⁶ A 18. század végére a román értelmiségi rétegen belül megjelenik a világi értelmiség, amelynek tagjai elsősorban a határőrezredek tisztikarából kerülnek ki. A román értelmiség számának növekedése együtt járt „politikai” térhódításukkal is: II. József alatt a Guberniumban s az Erdélyi Udvari Kancelláriában egyaránt jutnak tisztségekhez román személyek. A felvilágosodás korában tehát már kialakult a románságnak egy vékony, jól képzett – Rómában, Bécsben vagy kivételképpen Kijevben tanult - vezető értelmiségi garnitúrája, amely megfelelő alkalmakkor már hallatni tudta a szavát és mint politikai entitást képviselte az erdélyi románságot.

Erdélyi román művelődés a 19. század első felében

A 18. századi román felvilágosodásnak az ún. Erdélyi Iskola tevékenységének hosszú ideig nem lehetett méltó folytatása, s a birodalomszerte felülkerekedő reakció hatására a 19. század első évtizedeiben a román kulturális élet is szűkebb keretek közé szorult. A „triász” tagjai meghasonlottak a konzervatív szellemű balázsfalvi püspökkel, Ion Bobbal, és Budán vállaltak állást az Egyetemi Nyomdánál. Így viszont Buda a román könyvtermelésben játszott vezető szerepe miatt a dunai fejedelemségek számára is virágzó kulturális központ lett.

Ha a felszínen nem is teremtek a román kultúrának látványos alkotásai, a társadalom mélyében lassú, szerves változások történtek. Ebben a korszakban egy erőteljes román értelmiségi fejlődés ment végbe és növekvő létszáma mellett az értelmiség egyre inkább világi jellegűvé vált.

A főszerepet ennek a román értelmiségnek a kialakításában (Balázsfalva jelentős szerepe ellenére) továbbra is a katolikus és református iskolák játszották, élükön a kolozsvári akadémiával.

A kolozsvári piarista iskolában 1794-ben az összes diákok 27,1%-a unitus és ortodox, 1846-ban már 49,2%-uk. Az akadémia felső (filozófiai, jogi és orvosi) kurzusaiban ez a számarány a két előbbi időpontban 12,7%, illetve

⁵ Trócsányi Zsolt - Miskolczy Ambrus: A fanariótáktól a Hohenzollernekig. Budapest, 1992. 64. o.

⁶ Trócsányi - Miskolczy. U. o. 45. o.

20,3%. A kolozsvári piarista iskola elsősorban Kolozs és Doboka megyéből vonzotta oda a román fiatalokat. Balázsfalva vonzáskörzete elsősorban Alsó-Fehér megye (diákjainak 46,3%-a való onnan) volt. A Mezőség keleti fele és Marosszék tanulni vágyó román fiataljai főként a marosvásárhelyi református kollégiumba mentek. A világiasodás olyan arányú az értelmiségi sorba jutó román fiatalok között, hogy már csak jó 1/4-ük ment papnak, kb. 1/6-uk tanárnak vagy tanítónak, s több mint 40%-uk kormányhatósági vagy más tisztviselőnek. A kolozsvári piarista akadémia növendéke volt e korban többek között Ioan Leményi, a későbbi unitus püspök, Vasile Moga, a leendő ortodox püspök is, továbbá Ladislau Vajda, később a büntetőjog professzora az akadémián és Gheorghe Lazăr, a havasalföldi iskolaügy reformátora.⁷

1814-ben felállítottak ugyan Nagyszebenben egy ortodox teológiai akadémiát, de ez sem változtatott alapvetően a román értelmiség képzési helyeinek arányain.

Ami a balázsfalvi görög-katolikus iskolát illeti, ebben a korszakban az is jelentős fejlődésen ment keresztül. Sokat köszönhetett az új püspöknek, az 1830-as évek elején Ion Bob utódként megválasztott Ioan de Leményinek, aki rengeteget tett az iskola érdekében. A püspök, mint birtokos nemesi sarj, megtalálta a helyét a magyar rendi nemzetben, amelynek egyenjogú tagja volt, tisztelte és szerette a magyar kultúrát és felkarolta Balázsfalván a diákok körében a magyar nyelvet. 1831-ben Leményi a balázsfalvi gimnáziumot kibővítette és líceumi rangra emelte azzal, hogy bölcsésztanfolyamot indított, történelem és filozófia, valamint fizika és matematika tanszéket állítva.⁸ Évente már mintegy 250 hallgató járt Balázsfalvára tanulni, amelynek élénkülő szellemi élete így közeledett az ezerdiákos magyar iskolavárosokéhoz, mint Nagyenyed, Kolozsvár, Székelyudvarhely, Marosvásárhely. Balázsfalva görög katolikus líceuma, mint a magyarországi és erdélyi románság egyetlen román tannyelvű felsőoktatási intézménye egyre jelentősebb szerepet töltött be a román művelődésben. Hallgatói létszámának növekedéséhez nagymértékben hozzájárult a harmincas évek közepétől tapasztalható közeledés a két görög egyház között, ami a görög katolikus terjeszkedés leállásának volt köszönhető. A két egyház közötti villongások csökkenésével a műveltebb rétegek szakítani kezdtek a vallási előítéletekkel és egyre több ortodox diák jött Balázsfalvára tanulni. Ez nagy jelentőséggel bírt a román társadalom belső integrációjának folyamatában.

Az 1848-as forradalomig terjedő időszakban a román iskolahálózat tovább bővült. A görög katolikusok részére további két középfokú iskolát állítottak: Nagyváradon, a másik görög-katolikus püspökségi székhelyen igen színvonalas gimnázium és papi szeminárium működött (1777), valamint

⁷ Erdély története. Szerk. Szász Zoltán. Akadémiai kiadó, Budapest, 1986. II. kötet. 1136. o.

⁸ Erdély története, u. o. 1309. o.

Belényesen is sikerült gimnáziumot létesíteni (1828).⁹ Görög keleti gimnázium ebben az időszakban továbbra sem létesült, ellenben Aradon pap- és tanítóképző működött és Nagyszebenben a teológiai akadémia mellett féléves pap- és tanítóképző kurzusokat indítottak.

A század elejéhez viszonyítva több mint kétszeresével nőtt meg a román gimnáziumok diákságának létszáma és társadalmi szerkezete is sokat változott. Amíg a század első évtizedében az alig ezernyi diák közül kb. 300-an voltak jobbágy és szabad jogállásúak, az ún. libertinusok gyermekei, az 1848 előtti másfél évtizedben a 2500 főből összesen 475-en, a pap- és kántorfiúk száma 470-ről 1200-ra, a katonafiúk száma 8-ról 130-ra, míg a nemeseké 120-ról csak 140-re nőtt.

Ugyanakkor jelentős számban tanultak románok máshol, főleg a latin nyelvű római katolikus gimnáziumokban. 1847-ben a 13 gimnázium 1200-1300 főnyi diáknépségének szinte egyharmada volt román, 270 görög katolikus és 120 ortodox. Marosvásárhelyen és Kolozsváron olykor egy-egy osztálynak több mint fele román volt, főleg görög katolikus. Brassóban pedig ortodox, hiszen a román kereskedők áldozatkészségének is nagy szerepe volt a gimnázium létrejöttében. Bár néhány román ifjú a protestáns kollégiumok jogi tanfolyamain tanult tovább, a többség Balázsfalván és aztán Kolozsváron fejezte be tanulmányait. 1847-ben a filozófiai, jogi kurzus és a sebészképző 250 főnyi diákságának már majdnem negyede volt román, míg az 1830-as évek elején csak egyötöd, és a korábbi évtizedekhez képest olykor tucatnyi ortodox diák volt a filozófiai hallgatók között. 1848-ban a marosvásárhelyi Királyi Tábla 200 ügyvédgyakornoka között pedig 30 román is találunk.

Bár a román értelmiségiek száma – a magyarokéhoz és a szászokéhoz viszonyítva – még viszonylag csekély volt, mégis nyomasztó gondot jelentett az értelmiségi túlermelés. A kortárs George Barițiu becslése szerint a román intelligencia egyötöd része tudott csak értelmiségi pályán elhelyezkedni, egyötödük jogi tanulmányai befejeztével jobb híján átvette apja gazdaságát és birtokából élt, kétötöd része kivándorolt a dunai fejedelemségekbe és egyötöd része pedig elmagyarosodott. A román papság száma ugyan magas volt (1400 görög katolikus, 1100 ortodox), de a felső iskolát végzettek elől azok a képzetlenebb, helyi papfiak foglalták el a lelkeszi állást, akik Nagyszebenben a fél éves papképző kurzust végezték el, de kisebb fizetést igényeltek.

Az erdélyi román értelmiség számbeli gyarapodásának következményeként a tanultabb fők közül sokan áttelepedtek a fejedelemségekbe, és ez a kivándorlás egyszerre lehetett oka és következménye a Kárpátokon túli román kulturális fejlődés felgyorsulásának. Maradandó hatása volt például annak, hogy az 1810-es évek végén Gheorghe Lazăr, miután összeütközött püspökével,

⁹ Barabás Endre: A magyar és a román kultúrpolitika irányai. In: Jancsó Benedek Emlékkönyv. Kiadja: Az Erdélyi Férfiak Egyesülete. Szerk. Asztalos Miklós. Budapest, 1931. 294. o.

Bukarestbe ment és megszervezte a görögöt kiszorító román nyelvű felsőoktatást, amelynek aztán annyi Erdélyből átvándorló értelmiségi lett odaadó munkatársa. Néhány év múlva pedig a iași-i metropolita maga hívott meg az akadémiaára néhány tanárt (lásd. Gheorghe Asachi), így az 1820-as évektől az értelmiség kivándorlása – számarányához képest – már-már tömeges méreteket öltött. Miután az 1830-as évek kezdetétől a modern román nemzeti fejlődés súlypontja a fejedelemségekbe tolódott, a művelődési életben is kezdték átvenni a vezető szerepet. A fő- és elemi iskolák alapításával gyorsan kiépülő román oktatási hálózat valósággal szívta magába a magyarországi és erdélyi értelmiségi elemeket. Az erdélyi iskoláztatásnak román nemzetiségű tanulói révén így közvetlen befolyása volt a fejedelemségek művelődésére, mondhatni a fejedelemségek látták a hasznát. A puritán életfelfogásra hajlamos és erősen nemzeti érzésű erdélyi tanárok idegennek érezhették a fejedelemségek nyomort és luxust egyesítő világát, mégis tudták, hogy itt korlátlanabban élhetnek hivatásuknak, mint a Habsburg-monarchiában. A „dákoromán” történelemszemléletet közvetítették, megteremtve a kapcsolatot és a folytonosságot az Erdélyi Iskola és a fejedelemségekbeli nemzeti ébredési mozgalom kezdeményezői között.

*Az erdélyi románok törekvései az anyanyelvű felsőoktatás
megteremtésére 1848 után*

Az erdélyi románság követeléseai között már az 1848-as forradalom idején felmerült az anyanyelvű felsőoktatás kérdése. A Balázsfalvára összehívott (1848. május) román nemzetgyűlésen közzétett kérésekben megfogalmazták, hogy létesítsenek román iskolákat minden szinten, beleértve ebbe a technikai iskolákat és a papi szemináriumokat. Kérték egy „román nemzeti egyetemnek” a felállítását, amelyet az állam tartana fenn a „hozzájáruló nép arányában”. A szebeni nemzetgyűlésen (1848 december) pedig fenntartván az egyetem iránti igényüket, de egyben elismerve, hogy ennek megvalósítása egy hosszabb folyamat lenne, kérték egy román filozófiai és jogi akadémia felállítását Kolozsváron.¹⁰ A forradalmi magyar kormány elismerte igényüket az anyanyelvű oktatásra és kilátásba helyezte, hogy a magasabb tudományos kiképzést is célszerű módon elő fogja mozdítani.¹¹ Mint ismeretes ezek megvalósítására nem kerülhetett sor.

Az 1848-at követő jó fél évszázadban a román iskolahálózat elemi- és középfokon többé-kevésbé teljesen kiépült, azonban végig a korszakon fájdalmas nemzeti sérelme maradt az erdélyi-magyarországi román

¹⁰ Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. I. kötet. 1867-1892. Budapest, 1952.

¹¹ Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Gondolat. Budapest, 1986. 123. o.

társadalomnak az anyanyelvű felsőfokú képzés megoldatlansága. Végig megmaradt az iskolák fenntartásában az egyházak vezető szerepe.

1848 előtt a görögkeleti románoknak egyetlen gimnáziumuk sem volt, Balázsfalva pedig még a görög katolikusok igényeinek kielégítésére is kevés volt. A kulturális elmaradás felszámolására az 1850-es években 18 gimnázium felállítását látták szükségesnek, azonban a neoabszolutizmus korában csak a brassói egyházi (1850)¹² és a naszódi - a 2. román határőrezred közös vagyonából alapított - alapítványi gimnázium (1863) létesítésére kerülhetett sor.

Az 1868-as nemzetiségi törvény oktatási vonatkozásaiban jól sikerült, a kor jogalkotásában magas színvonalat képviselt, de több rendelkezését nem valósították meg maradéktalanul és az idők folyamán ráfért volna a kibővítés, reformálás. Ellenben a századforduló körüli években ennek ellenkezője történt, további jogbővítés helyett a törvény szűkítő értelmezésére került sor. A nemzetiségi törvény kimondta, hogy a nemzetiségek - magánszemélyek, községek, egyházak - bármilyen fokú oktatási intézményt felállíthatnak (saját erőből vagy társulással), amelyek oktatási nyelvét maguk határozzák meg és ezek az állami intézményekkel egyenjogúak. Az állami iskolákban pedig az állam lehetőség szerint gondoskodik, hogy a nemzetiségi vidékeken a nemzetiségek anyanyelvükön tanulhassanak "egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik". Az ország egyetemén, akárcsak az egyéb állami felső- és középfokú iskolákban nemzetiségi vidékeken kötelező felállítani az ill. nyelv részére egy nyelvi és irodalmi tanszéket.¹³ A nemzetiségi törvényt a nem-magyar képviselők ugyan nem szavazták meg – lévén, hogy saját módosító javaslataik, az ún. „kisebbségi javaslat” nem került bele – mégis a következő évek gyakorlata azt mutatja, hogy – hiányosságai ellenére - a románok a legnagyobb mértékben kihasználták a magyar törvények adta lehetőségeket.

Legnagyobb sérelmük, amely az egész dualizmus időszakában nem nyert megoldást, az anyanyelvű felsőoktatás hiánya volt. A román képviselők már a nemzetiségi törvénnyel szemben felállított alternatív törvényjavaslatukban¹⁴ megfogalmazták, hogy az országos egyetemen a nyelvi és irodalmi tanszékek mellett állítsanak a hazai jog előadására is román nyelvű tanszéket; a magántanítás (docentúra) más tárgyak esetén is lehessen román nyelvű, hasonlóképpen a vizsgák letétele. Ugyanez engedtesse meg a nemzetiségi vidékeken működő jogakadémiákon is. A már meglévő középiskolákban nagyszámú nemzetiségi hallgató esetén be kell vezetni azok

¹² A brassói görög keleti román gimnáziumot az egyháznak a román fejedelemségekben lévő alapítványi birtokai jövedelméből a román kormány 1860-tól kezdve rendes évi segélyben részesítette. 1898-tól kezdve megegyezéssel a magyar kormány juttatta el a román kormány évi segélyét a brassói román líceumnak. (Jancsó Benedek Emlékkönyv, 295. o.)

¹³ Kemény G. Gábor: Iratok. Az 1868. évi nemzetiségi törvény.

¹⁴ Kemény G. Gábor: Iratok. Az 1867. febr. 11-i ún. „kisebbségi javaslat”.

nyelvét is oktatási nyelvként, ahol pedig hiányoznak az ilyen intézmények, ott az állam állítson fel és tartson fenn – a népesség hozzájárulása arányában – nemzetiségi középiskolákat.

Kolozsváron 1872-ben állították fel az ország második egyetemét, és a románok kérték a magyar mellett a román oktatási nyelv bevezetését is, valamint román nemzetiségű tanárok kellő számú alkalmazását.¹⁵ Mocsonyi Sándor vezetésével a budapesti román diákok az egyetem felállítását megelőzően kampányt folytattak: petíciót állítottak össze, amelyben a jövőben kolozsvári egyetemen a román tannyelv bevezetésének indoklására demográfiai, gazdasági, kulturális és politikai érveket egyaránt felsorakoztattak.

Ezeket a követeléseket az erdélyi románok belefoglalták az 1872. évi balázsfalvi és az 1892. évi memorandumaikba. Azt kívánták, hogy az állam, amelynek adóznak, tartson fenn részükre felsőoktatási intézményt, több román gimnáziumot, reáliskolát, tanítóképzőt, valamint egy mezőgazdasági és bányász iskolát; ugyanakkor ne gördítsen akadályokat a saját költségen való iskolaalapítás elé.¹⁶

Az erdélyi románoknak már a 48-as követeléseik között szerepelt egy Román Jogakadémia felállítása, amelynek a létrehozását a bécsi udvar meg is ígérte a magyar forradalom leverésében segédkező románoknak. A Jogakadémia ügyében 1849-1852 között a románok egy sor petíciót állítottak össze és küldtek a bécsi udvarba, de a Habsburg-kormányzat nem tartotta be a forradalom ideje alatt tett ígéreteit. Avram Iancu például végrendeletében vagyonát a felállítandó román jogakadémia támogatására ajánlotta fel. 1865-ben Bécs elvileg elfogadta az Akadémia felállítását, de a gyakorlatban végül nem valósult meg, noha a román értelmiség 1870-ben tervezetet is készített a Jogakadémia megalakításához szükséges eszközök megszerzésére.¹⁷

A román társadalom szegénysége nem tette lehetővé, hogy az egyházak az iskolahálózatot nagyobb mértékben fejleszteni tudják, román középiskolákat pedig az állam nem létesített. A két egyháznak nyújtott iskolai célú államsegély (1914-ben 3 millió korona) csak a fennálló helyzet fenntartásában játszott szerepet.

Ilyen körülmények között a dualizmus korában végül 5 román gimnázium működött (Balázsfalván, Nagyváradon, Belényesen, Brassóban és Naszódon) továbbiak létesítésére részben nem volt pénzük az egyházaknak, részben az állam akadályozta felállításukat, mint például Karánsebes esetében. A hivatalos iskolapolitika megpróbálkozott a középfokú oktatás magyarosításával.

¹⁵ Kemény G. Gábor: Iratok. Az 1872. évi balázsfalvi román memorandum. 304. o.

¹⁶ Kemény G. Gábor: Iratok. Az 1892. évi román Memorandum. 836. o.

¹⁷ A megalapításhoz és fenntartáshoz 600.000 forintba volt szükségük, amely összeget minden román hozzájárulásából, magyar és osztrák államsegélyből és bármely más adakozó hozzájárulásából akarták megszerezni. A szervezést és alapítást a három román közművelődési társulat hajtáná végre: a Szebenben székelő ASTRA, az aradi és a csernovitzi Román Társaság.

A szórványmagyarság védelmének címén a nem magyar vidékeken a kormány állított fel gimnáziumokat, így Nagyszebenben, Fogarason, Karánsebesen és Oravicán, amelyeket azután magyarok és románok egyaránt látogattak. Így a román tanulóknak több mint fele járt magyar és német középiskolákba. Öt állami gimnáziumban volt fakultatív román nyelvoktatás.

A felsőfokú oktatásban a románok ugyancsak számarányuk alatt részesültek. Három görögkeleti és négy görög katolikus papképző intézet mellett¹⁸ hét román tanítóképző működött a világháború előtt, ez utóbbiakban évente mintegy 400 ifjú tanult.¹⁹ Azok a román ifjak, akik egyetemi tanulmányokat akartak folytatni nagy számban tanultak a magyar felsőoktatási intézményekben, a budapesti és a kolozsvári egyetemen, valamint Bécsben - amelynek egyeteme az egyik leglátogatottabb intézménye volt a monarchiabeli románoknak - és a németországi egyetemeken. A két magyar egyetemnek és a jogakadémiáknak a világháború előtti években 600-700 román hallgatója volt.

A pesti egyetemen 1862-től működött román tanszék, amelynek első vezetője Alexandru Roman volt. A főváros nagyobb vonzóereje és a román ösztöndíjak eloszlása folytán számos tehetséges ifjú végezte tanulmányait Budapesten. Itt a román egyetemi hallgatók a "Petru Maior" körbe, később a „Luceafărul” folyóirat köré tömörültek. A Budapesten tanult nevesebb románok közül megemlíthetjük Octavian Goga, Miron Cristea, Ion Lupaş és Ion Agârbiceanu nevét.²⁰

A kolozsvári egyetem a románok kívánsága ellenére nem lett kétnyelvű, csupán egy román tanszéket létesítettek. Ennek első vezetője, Grigore Silaşi, akit 1885-ben politikai okokból nyugdíjaztak; utódát, Grigore Moldovant a román nemzeti párttal való éles szembenállása miatt a románok közül sokan renegátnak tekintették és nem voltak megelégedve személyével a tanszék élén.

A kolozsvári egyetem megnyitásától kezdve vonzotta az erdélyi román ifjakat és ellensúlyozni kívánta a Bécsi Egyetem vonzóerejét: már 1872-ben ugyanannyi román ifjú iratkozott be, ahányan Bécsben tanultak, s ez a szám a következő évek folyamán rohamosan növekedett.²¹ A román hallgatóság főként a szabad pályák felé orientálódott, a jogi és az orvosi karon voltak nagyobb

¹⁸ Görögkeleti: Nagyszeben, Arad, Karánsebes; görögkatolikus: Balázsfalva, Szamosújvár, Nagyvárad, Lugos. Ezek egyikében sem tanították a magyar nyelvet, még tantárgyként sem. In: Raffay Ernő: A Vajdaságotól a Birodalomig. Szeged, 1989. 173.o.

¹⁹ 1) Nagyszebeni görögkeleti, 1784-től; 2) Aradi görögkeleti, 1812-től; 3) Balázsfalvi görögkeleti, 1865-től; 4) Karánsebesi görögkeleti; 5) Szamosújvári görögkatolikus; 6) Nagyváradai görögkatolikus; 7) Lugosi görögkatolikus. In: Raffay Ernő: A Vajdaságotól a Birodalomig. U. o.

²⁰ Gáldi László: Az erdélyi magyar tudományosság és a kolozsvári egyetem hatása a román tudományra. In: Erdély magyar egyeteme. Az erdélyi egyetemi gondolat és a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem története. Kolozsvár, 1941. 302. o.

²¹ Gáldi László i.m. In: Erdély magyar egyeteme. 298. o.

számban. Orvosként és ügyvédként jobb megélhetéssel bírtak és népük érdekében hatékonyabb kulturális, szociális és politikai tevékenységet fejthettek ki. A jogi karon a román hallgatók számaránya három évtized alatt megduplázódott, 6%-ról 15%-ot ért el. (Számszerűen ez az 1904/1905. tanévben 206 román diákot jelent, ami jelentős, ahhoz viszonyítva, hogy 1906/1907-ben a iasi-i egyetem összesen 344 jogással dicsekedhetett.²²) Nagy számban voltak román ifjak az orvosi karon, ahol számarányuk az első három évtized alatt 10%-ról 24%-ra emelkedett. Jóval csekélyebb érdeklődést mutattak viszont a tanárképzésre hivatott bölcsészeti és természettudományi karok iránt.

A román fiatalság taníttatásához érdemi segítséget nyújtottak a nemzeti jellegű egyesületek, bankok, alapítványok. Az egyházak mellett a legfontosabb az 1871-ben létesített Gozsdu-alapítvány volt, mely a világháborúig mintegy háromezer diáknak több mint 1 millió korona ösztöndíjat adott. De adtak ösztöndíjat a naszodi és a karánsebesi vagyonszomszágok, az ASTRA és magánszemélyek.²³

II. Felsőoktatás a román fejedelemségekben

A román fejedelemségekben egyetemi szintű felsőoktatásról meglehetősen későn, a 19. század közepétől beszélhetünk. Ekkortól Románia, amely addig a keleti kulturális irányzatok befolyása alatt állt, határozottan a Nyugat felé fordul és megkezdődik az európai kultúrához való felzárkózás kísérlete. A fejedelemségek 1859-ben bekövetkezett egyesülését követően, valamint a modern Románia megalakulása és konszolidációja után az állam egy erős oktatáspolitikát alkalmazása mellett kötelezte el magát. Mindehhez létre kellett hozni a nemzeti közép- és felsőfokú iskolahálózatot, még akkor is, ha ezen a téren már voltak bizonyos hagyományok. Az 1860-ban Iasi-ban és az 1864-ben Bukarestben felállított egyetemek működésén, valamint a tanárok felkészültségén azonban érződött a késve modernizálódott társadalom összes hatása, így ezen intézmények sokáig csupán a nyugati intézmények tartalom nélküli, formai utánzására voltak alkalmasak.

A középfokú oktatás kezdetei a fejedelemségekben

A román fejedelemségekben az oktatás a 17. század végéig az egyházi-teológiai képzésre korlátozódott. A különböző kolostorokban görög papok nyitottak iskolákat, amelyek papi szemináriumként szolgáltak és biztosították a papság utánpótlását. Ezen iskolák színvonalára jellemző, hogy csupán az egyházi használatra szükséges román és ó-szláv szövegek olvasását oktatták.

A 17. században mindkét román államban tanúi lehetünk a fejedelmek kérésére alapított iskolaalapítási terveinek. 1646-ban Havasalföldön Matei Basarab

²² Gáldi László i.m. In: Erdély magyar egyeteme. I.m. 298. o.

²³ Erdély rövid története. U.o. 517. o.

fejedelemnek volt egy rövid életű próbálkozása: Tîrgovişte-ban, az akkori fejedelmi székhelyen „Schola greca e latina” néven 5 osztályos, a jezsuitákéhoz hasonló szervezetű iskolát alapított, ahol latin és görög nyelven folyt az oktatás. Az iskola vezetésére Pantelimon Ligaridis görög professzort hívta meg, a konstantinápolyi Akadémia tanárát, aki a római Szent Anasztáz görög intézetben végezte tanulmányait. Amikor Ligaridis 1651-ben elhagyta az országot, az iskola megszűnt.²⁴ Hasonlóképpen rövid életű volt Moldvában a Vasile Lupu fejedelem által 1640-ben a kijevi ortodox teológiai akadémia modelljére alapított iskola, ahol Kijevből érkezett görög tanárok tanítottak elsősorban görög, de latin és sláv nyelven is. Az intézmény a tatár betöréssel 1658-ban megszűnt.²⁵

Az első „felső-középfokú” intézmény létrejötte

Havasalföldön a 17. század végére Bukarest vált az ország legfontosabb gazdasági központjává, ide költözött a fejedelmi udvar és a metropolita is. Constantin Brîncoveanu fejedelem (1688-1704), asztalnoka, a tudós Constantin Cantacuzino hatására 1694-ben a bukaresti Szent Száva kolostorban *Fejedelmi Akadémiát* állított fel, azzal a céllal, hogy „az ifjú arisztokratákat magasabb tudománnyal ruházza fel görög nyelven”. A görög tanárokkal, klasszikus és újjörög nyelven működő iskolát *Görög Akadémiának* is nevezték.

Az Akadémián a facultas artium-ot, a szabad művészeteket tanították (a grammatika, retorika, poétika, logika mellett filozófiát, fizikát, metafizikát és asztrológiát), amely megfelelt a korabeli nyugati egyetemek bölcsészka tananyagának. A görög Alexander Helladius – aki Oxfordban, Amsterdamban, Halléban és Prágában tanult, majd Magyarországon telepedett el – 1713-ban látogatást tett Havasalföldön: ő is Akadémiának nevezi az iskolát, ahol felsőfokon tanítanak filozófiai tudományokat. Helladius 150-200 diákot említ, de ez valószínűleg túlzó adat.²⁶ Az iskola három tanárral működött, első igazgatója trapezunti görög, Sevastos Chiminitul, aki akkorra már konstantinápolyi iskolaigazgatóságot és trapezunti tanárságot tudhat maga mögött.²⁷ A görög etnikumú tanárok görög iskolák növendékei. A diákok a nagybojártság gyermekeiből kerültek ki. 1707-ben a fejedelem megerősítette tanulmányi rendjében az iskolát és anyagi helyzetét további földbirtokokkal, valamint a velencei bankároknál letett 30.000 dukát évi kamatával biztosította. Nyomdát, könyvtárat állított fel. Az iskola a laikus kultúra központjává vált az

²⁴ Istoria Universităţii din Bucureşti. (A Bukaresti Egyetem története.) Szerk. Ion Ionaşcu. Bukarest, 1977. I. kötet. 5-7. o.

²⁵ Contribuţii la istoria dezvoltării Universităţii din Iaşi 1860-1960. Bukarest, 1960. I. kötet. 15-17. o.

²⁶ Istoria Universităţii din Bucureşti. 12-34. o.

²⁷ Trócsányi – Miskolczy, u.o. 31. o.

egész Balkánon: tanultak itt görögök, bulgárok, szerbek, arománok és oroszok is.

A Görög Akadémiák a fanarióta korszakban (1714-1821)

1716-tól a Porta görög fejedelmeket helyezett az aldunai fejedelemségek trónjára: az ún. fanarióta uralkodók több mint száz éven át váltották egymást. A fanarióták ismét meghonosították a bizánci modellt, bőkezűek voltak az egyház és a kolostorok iránt – számtalan oklevél tanúskodik a kolostoroknak és a kolostori iskoláknak juttatott fejedelmi adományokról.²⁸

Havasalföldön a 17. század végén alapított bukaresti fejedelmi akadémiát újjászervezték, Moldvában pedig új fejedelmi akadémiát alapítottak Iași-ban. Mindkét intézmény élvezte a fejedelmek anyagi és szellemi támogatását a száz éves fanarióta uralom alatt mindvégig.

A Bukaresti Görög Akadémián az első fél évszázadban az 1707-ben felállított tanulmányi rend szerint folyt tovább az oktatás. A tanárok többségében egyházi személyek voltak, számuk 2-4 között váltakozott. A tanárok 1752-ig a kincstárból kapták a fizetésüket, ekkortól a papoknak a metropolitának fizetett adójából. Ezzel a felsőoktatás egyházi ellenőrzés alá került.

Az orosz-török háború után 1776-ban a Porta Alexandru Ipsilanti-t nevezte ki fejedelemmé és ez a széleslátókörű uralkodó a felvilágosodás szellemében újjászervezte az Akadémiát. A diákok számára kollégiumot alapított és ösztöndíjat állított fel. A tanárok létszámát megnövelte 9-re. A diákok 7 éves koruktól 15 éven keresztül tanultak. A tanulmányi időt 5 ciklusra osztotta fel: 1. ciklus: a latin nyelv alapjai, grammatika; 2. ciklus: görög és latin grammatika, alapok; 3. ciklus: grammatika, poétika, retorika, valamint francia és olasz nyelv; 4. ciklus: aritmetika, geometria, történelem, földrajz; 5. ciklus: fizika, asztronómia. Tulajdonképpen 9 év után, a nyelvek elsajátítása után tértek rá a tudományok tanulására. Az Akadémia fenntartása a kolostorok és a papok adójából történt. Ipsilanti leszögezte, hogy diákok csakis nemesek lehetnek, semmi esetre sem parasztok, akiknek dolga a föld megművelése. A kereskedők, iparosok fiai is csak az első három éves ciklust végezhették el. A tanítás nyelve a görög volt (klasszikus és modern), de egyes tárgyaknál (matematika, fizika) modern nyelveket is lehetett használni (franciát, olaszt). A tanárok között volt egy latin és francia nyelvet tanító.²⁹ 1815-től bevezették az Akadémián a jog oktatását. A francia nyelv elsajátításán keresztül a hallgatók megismerkedtek a francia forradalom haladó gondolataival, szabadságeszményeivel. A nemzeti érzés felébresztésében a görög tanárok is szerepet játszottak, akik közül sokan a görög nemzeti felszabadulásért küzdő Hetéra tagjai voltak.

²⁸ Catherine Durandin: A román nép története. Maecenas Könyvek, Budapest, 1998. 77.o.

²⁹ Istoria Universității din București. 49-67. o.

Az Akadémia jól fizetett és kitűnő nivójú tanárokkal a kor görög műveltségének hordozója volt. Funkciója a részben görög, részben román vezető réteg gyermekeinek olyan görög műveltséget adni, amely alkalmassá tette őket igazgatási feladatok ellátására és külföldi egyetemeken, főiskolákon való továbbtanulásra.

A román történelem jelentős alakjai nyertek képzést az Akadémián, pl. Grigore Brîncoveanu, Ion Heliade Rădulescu stb. Az Akadémia az egész balkáni elit képzési központja volt: nagyon sok bulgár és görög diák tanult az intézményben, akik hazatérve az ottani iskolai rendszer megszervezőivé és a nemzeti felszabadulásért való harc vezetőivé váltak.

Néhány alacsonyabb szintű görög iskola volt Havasalföld vidéki városaiban is; ezek az iskolák elsősorban a lelkészképzést hivatottak ellátni (ilyen a bukaresti Régi Szent György-kolostor iskolája, ahol szláv és román tanító működött.)³⁰

Moldvában az első fanarióta fejedelem, Nicolae Mavrocordat 1714-ben alapította meg a fejedelmi akadémiát Iaşiban. Moldvában az egyházi, ószláv nyelvű kultúrának erősebb, mélyebb hagyományaihoz alkalmazkodott, amikor a latin nyelv oktatását nem vezette be a görög, szláv és román nyelv mellett. A Iaşi-i Görög Akadémia, akárcsak a bukaresti, az ifjakat a görög-bizánci kultúra és nyelv ismeretébe vezette be (több-kevesebb sikerrel) és az idők folyamán a középfokú oktatás mellett a bölcsészeti tudományok oktatását is elkezdte (filozófia, skolasztikus teológia, logika, asztronómia, metafizika). Az intézmény egyházi ellenőrzés alatt működött.³¹ 1728-ban az előzőleg leégett iskolát újjászervezték. A iasi-i iskola mozgékonyágát jelzi, hogy 1741-43-ban bevezették a latin és arab nyelv oktatását. A skála 1766-ban némileg leszűkült: megszűnt a szlávoktatás, de az arab nyelv tanítása is; két tanár tanította az ógörög nyelvet, egy az újgörögöt, egy a latint és egy a románt.³² A fanarióta uralom utolsó éveiben már a változás jelei mutatkoznak: 1814-ben az erdélyi származású Gheorghe Asachi az akadémián létrehozta a polgári mérnöki osztályt román tannyelvvel, az akadémia görög igazgatója, Dimitrie Gombelas heves támadásai ellenére.³³ Az anyanyelvű oktatásnak sikerült betörnie Moldva egyetlen felsőfokú tanintézetébe. Az intézmény 1820-ig, a Vladimirescu-féle felkelésig változatlanul működött. Az iskola diákságának nemzetiségi viszonyaira világít rá egy 1818-as adat, amely szerint a felső osztályban 39 diák járt, ebből 10 volt román, a többi görög.

³⁰ Trócsányi – Miskolczi, u.o. 31. o.

³¹ Contribuții la istoria ... 18-30. o.

³² Trócsányi – Miskolczi, u.o. 31. o.

³³ Trócsányi – Miskolczi u.o. 61. o.

A fejedelemségekben a törökök által trónra ültetett fanarióták uralma alatt a kultúra, így az oktatás is egyértelműen bizánci-ortodox meghatározottságú, a nyugati eszméktől, hatásoktól majdnem teljesen izolált volt. A Porta megtiltotta, hogy ösztöndíjasokat küldjenek nyugatra, nehogy behozzák a felvilágosodás új eszméit. Sok bojárcsaládban törökül tanultak. Az elkötelezetten törökbarát uralkodó, Nicolae Mavrocordat – aki Havasalföldön kétszer, Moldvában egyszer uralkodott – saját költségén román ifjakat küldött Konstantinápolyba elsajátítani a török nyelvet. Emellett a bukaresti Görög Akadémián török tanszéket létesített.³⁴

A nemzeti nyelvű felsőoktatás megteremtése (1818-1848)

A felvilágosodás újító tanai és a francia forradalom eszméi a francia győzelmek hírével és a fejedelemségekbe emigrált és itt házitanítóskodó franciák révén jutottak el a román államokba, ahol a 19. század elején egyre inkább éreztették hatásukat a fiatal bojárságra. Ehhez járult az is, hogy a Nyugat iránti csodálat hatására a bojárok úgy döntöttek, hogy egy-két évre tanulmányútra küldik fiaikat Ausztriába, Olaszországba, Franciaországba. A dolog 1803-ban kezdődött, amikor egy moldvai bojár, Bogdan, Párizsba küldte fiát; két év múlva egy másik moldvai bojár, Furnarachi tett ugyanígy; majd vagy tíz év múlva néhány havaselyi bojár: Manega, Bibescu is ugyanerre az elhatározásra jutott.³⁵ Utóbb a dolog divatba jött: az ifjakat, egykori francia házitanítóik társaságában a nagy európai fővárosokba küldték, túlnyomórészt Párizsba. A francia forradalmi eszmék megismerése azzal a hatással volt a román bojárságra, hogy felszította a nemzeti érzést az idegen, görög arisztokráciával és uralkodóval szemben, amelytől át akarta venni a politikai hatalmat – török, osztrák vagy orosz védnökség alatt.

Az oktatás terén is felmerült az anyanyelvű oktatás igénye, valamint a hasznos, alkalmazható tudás iránti szükséglet: az államigazgatásnak, közigazgatásnak, bíróságoknak és a fejlődő gazdaságnak képzett szakemberekre, jogászokra, mérnökökre volt szüksége. 1818-ban az Iskolák Elöljárósága úgy döntött, hogy tanulmányai kiegészítésére Rómába és Párizsba küldi az ország szegényrendű diákjai közül a legjobbakat.

Havasalföldön 1818-ban a mütilénai Veniamin vezette Görög Akadémia mellett új, nemzeti tannyelvű intézmény jött létre, egy ún. „Filozófiai és matematikai iskola”, amelyet az Erdélyből áttelepült Gheorge Lazăr szervezett meg és lett a vezetője. Az iskola a *Szent Száva Akadémia* nevet viselte. Az újonnan felállított intézmény tulajdonképpen egy mérnöki tanfolyam, rögtöni célja földmérő mérnökök képzése volt, amellyel sürgős igényt elégített ki, hiszen

³⁴ Pompiliu Eliade: „A francia befolyás a romániai közszellemre. Eredete. Tanulmány a román társadalom állapotáról a fanarióta uralkodók idejében.” In: Román eszmetörténet 1866-1945. Aetas-Századvég, 1994. 40. o.

³⁵ Pompiliu Eliade: A francia befolyás ... u.o. 52.o.

Havasalföldön ekkor kezdődött el a földbirtokosok birtokhatárainak felmérése és rögzítése. Ezért a román bojárság támogatta az iskola felállítását. Az Akadémián a mérnöki tudományok oktatása mellett bölcsészeti képzés is folyt. Az iskola demokratikusabb jellegét jelzi, hogy megnyitotta kapuit minden rendű és rangú ifjú előtt. Vezetője, Gheorge Lazăr – aki Erdélyből jött át 1816-ban Havasalföldre egy itteni bojárcsalád gyermekeinek nevelőjéül - iskoláit Szebenben, Kolozsváron és Bécsben végezte. Lazăr felvilágosult gondolkodóként tisztelte ugyan a görög kultúrát (noha nem tudott görögül), de az anyanyelvű oktatás elsőbbségét hangsúlyozta. Több tankönyvet is írt román nyelven. Rajta kívül még egy erdélyi származású román tanára volt az akadémiának, Erdélyi László, aki latint, franciát és logikát tanított. 1821-ben a Tudor Vladimirescu-féle felkeléssel megszűnt a Görög Akadémia működése, és több tanára és diákja átment az új Szent Száva Akadémiára. Ez egyben a folytonosságot biztosította a román felsőoktatásban.³⁶

Moldvában 1828-ban állították fel a megszűnt görög akadémia helyett a román nyelvű iskolát, alapítója neve után Școala Vasiliană, amely kezdetben középfokú (elemi + négy osztály gimnázium) volt. 1830-tól működött egy felsőfokú tanfolyama: bevezettek egy 2 éves jogi tanfolyamot, amely a románok jogait oktatta és kizárólag a bojárfiak részére volt fenntartva. Tanára az erdélyi származású Ch. Flechtenmacher volt.³⁷

A drinápolyi béke értelmében az aldunai fejedelemségek orosz protektorátus alá kerültek. Ezt az 1831-ben Iași-ban és 1832-ben Bukarestben életbe léptetett Szervezeti Szabályzat szentesítette, ami Oroszország civilizatorikus szerepét volt hivatott demonstrálni. Ez a furcsa és eklektikus „alkotmány”, amely 1850-ig volt érvényben a fejedelemségek társadalmi struktúráját és kormányzati formáját átalakító intézkedéseket tartalmazott és megteremtette a modern román állam intézményeit. 1832-ben megszületett az első tanügyi törvény, amely az oktatást állami irányítás alá vette és anyanyelvűvé tette minden szinten.

A két fejedelemségben az oktatás irányításával megbízott Tanügyi Tanács újjászervezte a közép- és felsőoktatást. Havasalföldön a Szent Száva Akadémia és Moldvában a Mihai Sturdza által 1835-ben alapított Mihály Akadémia már ténylegesen felsőoktatási intézménynek minősülnek. A két intézmény hasonló szerkezetű volt: rendelkeztek egy előkészítő jellegű filozófiai fakultással (tartalmi szempontból a bölcsészakadémiának felel meg), jogi karral és speciális tanfolyamokat is indítottak mérnökképző- és agrár jelleggel. A iași-i akadémián, a bukarestitől eltérően volt teológiai képzés is.³⁸ Mindkét intézményben lassan indult be az oktatás és akadozva folyt, folyamatosan tanár és diákhánnal küszködtek. Kevés volt a megfelelően képzett ember, általában

³⁶ Istoria Universității din București. 75-89. o.

³⁷ Contribuții ... 39. o.

³⁸ Istoria Universității din București. 96-119. o. és Contribuții ... 50-81. o.

külföldi vagy erdélyi román tanárok töltötték be a pozíciókat. Az a néhány román diák, aki külföldön végezte tanulmányait, hazatérve bizton számíthatott az akadémián egy tanári katedrára.³⁹ A diákok utánpótlása is kevés volt, hiszen a két román fejedelemség oktatási hálózatát most kezdték el kiépíteni, eddig jóformán csak az elemi iskolák szintjén létezett. Égető szükség volt néhány középiskola alapítására. Moldvában például csak Iasi-ban volt középiskola, amit 1855-ben egészítették ki 7 osztályosra. Két másik középiskolát pedig csak 1858-ban, Bîrladon és 1859-ben Botosani-ban létesítettek.⁴⁰ A iasi-i akadémián kezdetben csak a filozófiai fakultáson indult be az oktatás, a jogi karon csak 4 évvel később, 1839-ben. A viszonyokat jellemzi, hogy például 1840-ben a bölcsész és jogi karon mindössze két tanár működött. Az intézményt látogató diákok száma is csekély és nagyon hullámzó volt: a bölcsészeten 1841/42-ben 24 diák járt, ez a szám a következő tanévben 17-re csökkent; 1844/45-ben nem indítottak 2. évfolyamot, mert nem iratkoztak be a diákok.⁴¹ Havasalföldön ennél valamivel jobb volt a helyzet, tudniillik a bukaresti akadémiának régebbre visszanyúló előzményei voltak.

A két román egyetem létrehozása és működése

A fejedelemségek egyesítése és Románia megszületése után a modernizáció jegyében megalapították az ország két egyetemét: Iasi-ban 1860-ban és Bukarestben 1864-ben. A iasi-i egyetemet, amelynek létrehozásában nagy szerepe volt Mihail Kogălniceanunak, Cuza fejedelem jelenlétében avatták fel, majd megkezdődött az egyetem karainak megszervezése.⁴² A jogelőd akadémia filozófiai és jogi kara alkották az új intézmény hasonló karait. Felállítottak egy természettudományi és egy ortodox teológiai kart. A katasztrofális orvoshiány enyhítésére anyagi bázis hiányában egyelőre csupán egy egyéves sebészeti tanfolyamot indítottak, ahol tulajdonképpen falusi felcsereket képeztek,⁴³ az orvosi kart majd csak 1879-ben nyitották meg. Bukarestben az ország második egyetemét (1864) a három önállóan működő - jogi, filozófiai és természettudományi - fakultás egyesítésével alakították meg. Az orvosi kart itt is később 1869-ben, míg a teológiai kart 1884-ben állították fel.⁴⁴ Mindkét egyetem

³⁹ A kevés értelmiségi létét jelzi egy 1859/60-as moldvai statisztikai adat: 1.300.000 lakosra kb. 120 orvos, 41 gyógyszerész, 82 ügyvéd és 260 tanár jutott. Mérnököt, építészt, agronómust nem is említenek az adatok. (Contribuții ... 50-81. o.)

⁴⁰ Contribuții ... 124. o.

⁴¹ Contribuții ... 62. o.

⁴² Az egyetem létrehozásának ellenzéke is volt. A megnyitása előtt nagy sajtókampány folyt, amely az egyetem és létrehozásában nagy szerepet játszó Kogălniceanu diszkreditálását célozta. Az ellenzők szerint egy 5 milliós kis országban elég, ha csak egy egyetem van, az pedig legyen Bukarestben; az újabb egyetem akadályozza az egységesülést és a felsőoktatásban megosztja a románokat. (Contribuții ... 50-81. o.)

⁴³ Contribuții ... 106-107. o.

⁴⁴ Istoria Universității din București. 145-164. o.

az 1864-es tanügyi törvény alapján működött egészen 1898-ig. Ez bevezette a kötelező érettségit az egyetemi tanulmányok feltételéül, de ugyanakkor az óriási tanárihiány következtében megengedte azt, hogy bizonyos tanulmányok elvégzése után, a diploma kötelező megszerzése előtt is taníthasson bárki (akár középiskolában, akár egyetemen). Ez súlyos következményekkel járt az egyetem színvonalát és látogatottságát illetően: a hallgatók körében általános volt a tanulmányok rövid időn belüli abbahagyása, hiszen anélkül is jó állásokhoz juthattak. Ezt a hiányosságot csak az 1898-ban hozott új oktatási törvény küszöbölte ki, amely már kötelezővé tette a diploma megszerzését a tanításhoz és az egyetemi oktatók rekrutációját is szigorúbb kritériumokhoz kötötte. Mindkét egyetemnek sokáig nagyon kevés diákja volt és a látogatottság - a fent említett okokból is - nem volt folyamatos. Hogy milyen kicsi intézmények voltak, azt a hallgatói létszámok jelzik: például a iași-i egyetem 80 diákkal indult, ez 1865/66-ra 29-re csökkent és csak 1891-ben haladta meg a diáklétszám a 100-at. A bukaresti egyetem 123 diákkal indult és némileg gyorsabb fejlődéssel 1891-ben diáklétszáma meghaladta az 500-at. A csekély diáklétszámnak több oka is volt: egyrészt a kevés számú középiskola nem termelt ki elegendő számú diákot és sokan még gimnáziumi tanulmányaikat sem fejezték be, mert néhány év tanulás után elhelyezkedhettek különböző állami állásokba. Másrészt Bukarestben az egyetem mellett működött két felsőfokú iskola: az orvosi és a „technikai” iskola, amelyek nem követelték meg az érettségit és kisebb előképzettséggel is felvették a diákokat, akik ezen szakmákkal később jövedelmező állásokba jutottak. Harmadrészt az egyetemi oktatás színvonala sem volt kecsegtető és vonzó, aki komolyan akart tanulni, az inkább külföldre ment. Mindezek következtében sokan, ha el is kezdték tanulmányaikat, 1-2 év után abbahagyták. A nyugati mintára létrehozott egyetemek így egyelőre nem épültek be szervesen a román társadalom szerkezetébe, hanem csak formális szerepet játszottak, tartalmilag nem töltötték be a tudományos és politikai elitképzésnek azt a feladatát, ami a nyugati egyetemek sajátja. Ezt a tartalom nélküli forma szerepet már néhány kortárs társadalmelemező is felismerte, egyikük a következő kritikával illette kora oktatási rendszerét: „(Az állam) új állások létrehozásával, amelyekre még hiányoznak a szakemberek, megnyitotta egy könnyű karrier perspektíváját a félműveltek tömege előtt, az elvek nélkül szétszogatott ösztöndíjak rendszerével és a képességek lelkiismeretes felmérésének mellőzésével (...) erősen hozzájárult annak az általános felületességnek a megalapozásához, ahhoz az elégedettséghez, amely generációnk karakterisztikus jegye. ... Azzal, hogy az iskola padjait alig elhagyó fiatalokat hívtak az állam legmagasabb és legnehezebb állásainak betöltésére, táplálták azt a könnyedséget, mellyel e legnehezebb próbálkozásokhoz közelednek nálunk. Olyan katedrákat létesítettek, amelyekhez nem voltak tanárok és olyan akadémiákat, amelyekhez nem voltak tudósok, lejáratták a tudományt. ... Az egyetemi katedrák nem jelentenek többet, mint jól fizetett, zsíros állást, mégpedig olyan emberek

számára, akiknek különféle elfoglaltsága a politikában és a közelet más területein nem hagy elegendő időt a tudományos munkára; néhány líceumban és gimnáziumban rutinosan és a tanult tudományok iránti bármiféle mélyebb érdeklődés nélkül készítenek fel egy generációt, mely a többszöri próbálkozás után többé-kevésbé könnyen elnyert érettségivel arra hivatott, hogy megtöltse a közhivatalok irodáit, vagy mint az állam ösztöndíjasai a külföldi belvárosi kávéházakat és szórakozóhelyeket.⁴⁵

A század utolsó két évtizedében megindul a diáklétszám folyamatos és tartós növekedése, ami 1898 után ugrásszerűvé válik a kötelező érettségi vizsga megszüntetése miatt. (pl. a bukaresti egyetemre az 1899/1900 tanévben egyszerre 2739 hallgató iratkozott be, míg 1897/98-ban 1775 hallgatója volt.⁴⁶) A létszámot a zsidó hallgatók is növelték, akik elsősorban az orvosi kart árasztották el lévén, hogy ez volt az egyetlen értelmiségi hivatás, amit betölthettek a fejedelemségekben, ahol közhivatalt az állampolgárként el nem ismert zsidók nem viselhettek. (Például 1899/1900-ban a iasi egyetem orvosi karának 101 diákja közül 71 „idegen”.⁴⁷)

Annak ellenére, hogy az egyetemek létrehozásától 1918-ig mindössze néhány ezren végeztek, mind a iasi, mind a bukaresti egyetem román tudósok nemzedékeit adta az országnak. Megfigyelhető az a tendencia is, hogy sok magyarországi román diák tanult a romániai egyetemeken.

Az egyetemek mellett a későbbiekben többféle főiskolát is megnyitottak Romániában - Politechnikai Intézet, Felsőfokú Agrárintézet, Építészeti Főiskola (1897), Kereskedelmi Főiskola (1913) - amelyek a szakemberképzés kisebb részét végezték.

Folyamatos és növekvő volt ugyanis a külföldi, nyugat-európai egyetemeken való szakemberképzés, ahová évente sok diák ment ki tanulni, vagy állami ösztöndíjjal, vagy a szélesedő középréteg tagjaként saját költségén. Például, csak 1860-ban Párizsban, Berlinben, Bonnban, Torinóban és Münchenben 32 moldvai ösztöndíjas tanult, akik között később 9 egyetemi tanárt találhatunk. Cuza fejedelemnek is szándékában állt megalapítani Párizsban egy román kollégiumot, ami csupán az első világháború után valósult meg (Párizsban és Rómában).⁴⁸ A külföldi egyetemi- és szakképzés a romániai egyetemek, szakfőiskolák felállításáig monopolhelyzetben volt, de utána is sokáig megőrizte vezető szerepét a román elit képzésében. A politikai és államigazgatási szféra, valamint az üzleti és tudományos élet vezető tagjai kivétel nélkül külföldön végezték tanulmányaikat az első világháborúig tartó

⁴⁵ Theodor Rosetti: Haladásunk irányáról. Eredetileg a Convorbiri Literare. 1874/VIII. Iasi. 1-53. című folyóiratban jelent meg. Fordítása a „Román eszmetörténet 1866-1945”. Aetas-Századvég, 1994. című műben található. 93-94. o.

⁴⁶ Istoria Universității din București. 204. o.

⁴⁷ Contribuții ... 192. o.

⁴⁸ Lucian Năstase: A külföldi tanulás szerepe a román egyetemi tanárok karrierjében (1866-1944). Kézirat.

időszakban. Jól megvilágítja ezt a következő adat: 1864-1914 között a román érettségi diplomák aránya 91%, a licenciátusoké 45% és a doktori diplomáké csupán 10%.⁴⁹ A külföldi egyetemi diploma jelentős presztízzsel bírt és megszerzése egyfajta társadalmi kiváltsásként működött, garantálva az otthoni karriert. A román értelmiség képzésében elsősorban Franciaország, Németország és Ausztria egyetemei, majd másodsorban Olaszország, Belgium, Spanyolország, Magyarország és Svájc egyetemei játszottak szerepet. Ezek közül magasan kiemelkedik Franciaország, Párizs vezető szerepe, ahol a romániai diákok elsősorban a jogtudományi, társadalomtudományi, valamint orvostudományi karokat látogatták.⁵⁰ A filozófiai és bölcsészettudományi szakokat viszont inkább a német egyetemeken hallgatták, míg a mérnöki ismereteket nagy számban a Bécsi Politechnikumban szerezték meg.⁵¹

Rezumat

Studiul prezintă ambițiile culturale și didactice ale românilor din Transilvania, pregătirea intelectualilor în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea pe de o parte, pe de altă parte însă formarea rețelei de învățământ superior și mediu în principatele românești, apoi în statul modern român. Emanciparea culturală a românilor din Transilvania s-a format în cadrul bisericii greco-catolice subvenționată de către stat datorită unirii religioase. La Blaj, noul sediu al episcopatului și-a deschis porțile un seminar de pregătire a preoților și un gimnaziu, care fiind ridicat mai târziu la rang de liceu a devenit centrul spiritual al românilor. Sistemul de învățământ al bisericii ortodoxe majoritare era pe acea vreme mult mai slab dezvoltată și mai puțin importantă, astfel formarea intelectualității românești a avut loc în liceele ungurești reformate și romano-catolice. Influența culturală a intelectualității din Transilvania asupra principatelor putea fi simțită. Odată cu terminarea dominației fanariote, cu trezirea conștiinței naționale, cu creșterea receptibilității față de valorile și formele spirituale de tip occidental și cu formarea statului român modern, principatele au preluat rolul conducător și în domeniul vieții culturale. Universitățile înființate pe baza modelului occidental la Iași în anul 1860, apoi la București în 1864 au avut doar rol formal, îndeplinindu-și rolul în formarea elitei științifice și politice similar universităților din occident - doar începând din secolul XX.

⁴⁹ Lucian Năstase i.m.

⁵⁰ Lucian Năstase i.m.

⁵¹ Stelian Măndruț: Români, erdélyi és bukovinai diákok a Bécsi Műszaki Egyetemen (1867-1918). Kézirat.